

Иқтидорли Ўқувчилар Тарбияси Инновацион Педагогик Муаммо Сифатида

Нигора Мамаюсуфовна Кенжабоева

Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент

Турғуной Сайдуллаевна Абдиева

Денов тадбиркорлик ва педагогика институти 2-босқич магистри

Аннотация: Ушбу мақолада иқтидорли ўқувчилар тарбияси сифат жиҳатидан ўзига хослиги ва табиати ҳақида маълумот берилган. Шунингдек, шахсинг ҳаёт йўлининг кейинги босқичларига нисбатан ақлий ривожланиш салоҳияти, уни рўёбга чиқариш учун иқтидорли ва ижодий фикрлайдиган болаларни шакллантириш учун қулай ва бой ривожланиш муҳитини яратиш асослари баён этилган.

Калит сўз ва иборалар: иқтидор, ақлий ривожланиш салоҳияти, ижодий фикрлаш, конформизм, ностандарт, ихтисослашув, элита ва элита таълими.

Маълумки, иқтидорли ўқувчиларни тарбиялаш ва ўқитиш учун зарур шароитларни яратиш турли мамлакатларда миллий элитанинг шаклланишига ёрдам беради, фан, санъат ютуқлари ва миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини таъминлайди. Бу иқтидорни юзага чиқариш фақат алоҳида шахс учун, балки жамият ва унинг тараққиёти учун зарурдир. Ушбу энг муҳим стратегик миллий вазифанинг аҳамияти болалар иқтидорини назарий (тушунчалари, турлари, намоён бўлиш шакллари ва бошқалар) ва амалий жиҳатларини (иқтидорли болалар билан ишлашнинг ташкилий шакллари) тадқиқ қилишни чуқурроқ ўрганишга ундайди.

Иқтидор–инсон руҳиятининг бутун ҳаёти давомида тизимли ривожланадиган психиканинг имконияти бўлиб, инсоннинг бошқаларга нисбатан ноанъанавий ва фавқулудда натижаларга эришишини таъминлайди. Иқтидор инсоннинг барча имкониятларини ва фикрлашини ҳаётнинг янги талабларини ҳал қилишга ва янги шароитларга мослашишга йўналтиради.

Истеъдодларни қидириш, намоён қилиш, таълим бериш, тарбиялаш муаммолари бутун дунё олимлари, амалиётчилари учун ҳали - ҳамон долзарблигича қолмоқда. Турли ёшдаги истеъдодли болаларни ўрганиб чиқишда етарлича кўп материал тўпланган, бу, у ёки бу ёш хусусиятлари билан истеъдод учкунларининг алоқадорлиги ҳамда ёш ўзгаришларининг кечиши ҳақидаги масалалар устида фикр юритишга ундайди.

Америкалик психолог Л.Терманнинг фикрича, “иқтидорлиларни тўғри тарбиялаш” “идеал даражадаги катталар”га айланади ва улар реал ҳаётда муваффақият козонади [1]. Шунинг учун болаларнинг иқтидорини сақлаб қолиш педагогик муаммо бўлиб, аслида тарбиявий муаммога айланади.

Кўплаб тадқиқотчилар шундай хулосага келдиларки, аксарият истеъдодли болалар кўплаб тенгдошларидан фарқ қилиб турувчи алоҳида хусусиятларга эга бўлишади. Иқтидорли болаларда дунёни билиш усуллари ҳар доим ҳаманъанавий таълим муҳитига мувофиқ

келмайди[2]. Чунки иқтидорли болалар учун будунёни тушуниш уларнинг идрокида органик равишда мос келадиган одатий ҳодисадир. Иқтидорли бола конформизмга мойил бўлмаганлиги сабабли бир қатор қийинчиликларга дуч келади. Баъзи иқтидорли ўқувчилар зерикарли ва такрорланадиган ўқув дастурлари ва ўқитиш усулларига қизиқиш йўқлиги сабабли мактабни билвосита ёки очиқ рад этадилар.

Иқтидорли ўқувчиларда кўпинча жисмоний, интеллектуал ва ижтимоий ривожланиш ўртасида номувофиқлик мавжуд бўлиб, бу кўплаб мулоқотдаги қийинчиликларга ва бошқаларга ёқмайдиган мулоқот фазилатларининг ривожланишига сабаб бўлади ва кўпинча низоларга олиб келади. Иқтидорли ўқувчилардамулоҳаза юритишнинг мустақиллиги, когнитив эгоцентризм, мукамалликка интилиш, этакчилик, тенгдошлар билан ўзаро муносабатларнинг рақобатбардош шаклларига интилиш, одамлар ва ҳодисаларни баҳолашда, ўзига ва бошқаларга талабларнинг кучайиши, ҳар қандай адолацизликни рад этиш, муваффақияцизлик кўркуви, ҳақиқий ва ҳаёлий хавф каби фазилатлар уларни одатий, ҳамма учун яратилган оддий муносабатлар билан ҳар доим мувофиқланмайди.

Америкалик олимлар томонидан 400 га яқин таниқли одамларнинг таржимаи ҳоли ўрганиб чиқилганда улардан 60 фоизи мактаб таълими даврида жиддий муаммоларга дуч келганликлари аниқланди[3]. Ақтуал ва потенциал қобилиятлар тушунчасининг мавжудлиги ривожланишни олдиндан башорат қилиш муаммосини муҳим деб ҳисоблайди. Т.Эдисон тўлиқ “ўртамиёналиги” туфайли мактабдан ҳайдалган, В. Черчилл сурункали равишда синфда охиргидан олдинги ўқувчи бўлган, 14 ёшида Й.Либиг қобилиятсизлиги сабабли мактабни тарк этган, ўзлаштирмаган мактаб ўқувчилари рўйхатига А.Швайцер ва А.Эйнштейнларнинг исмлари киритилган[3, 15-б].

Педагогик муаммо: Истеъдодли ўқувчиларни мавжуд мактаб муҳитига мослаштириш стратегиясига устунлик бериш керакми ёки ностандарт ўқувчиларни ривожлантириш ва улар билан мулоқот қилишнинг махсус усуллари топиш учун индивидуал стратегияни танлаш керакми?

Элита таълимнинг замонавий тадқиқотчиси В.М.Лобзаров элита ва элита таълимини ажратиб, элита таълими тор доирадаги болаларни тарбиялаш сифатида қаралади. Элита таълими ўқувчиларнинг қобилияти ва истеъдоди, уларнинг маънавий ўзини ўзи ривожлантириш ва ижодий ўзини намоён қилишнинг юқори даражаси бўлган энг юқори даражадаги таълим сифатида талқин этилади. Кўпгина муаллифлар элита ва элита таълимини бирлаштириб, уни тенглик (тенг, қулай) билан такқослайдилар [4].

Иқтидорли ўқувчилар муаммоси хориж ва республикаимизнинг қатор психолог ва педагог олимлари А.Н.Колмогоров, Б.В.Гнеденко, А.М.Матюшкин, В.А.Крутецкий, В.Л.Юркевич, И.Я.Каплунович, Н.С.Лейтес, В.И.Панов, Дж.Рензулли, С.Л.Рубинштейн, А.И.Савенков, М.А.Холодная, В.Д.Ҳадриков ва У. Юлдашев, Р.Боқиев, Т.Т. Азларов, З.Йулдашев, Ф.Зокирова, А.Абдуқодиров, Б.Болтаев ва бошқалар тадқиқотларида баён этилган[5].

Алоҳида таълимнинг афзалликларига қарамай, кўплаб муаллифлар иқтидорли болалар учун алоҳида таълимнинг камчиликларини таъкидлайдилар. Д.Б.Богоявленскаянинг сўзларига кўра, иқтидорли бола оддий ўрта мактабни тарк этганда, ўртача ўқув кўрсаткичлари ва унинг олдинги синфининг интеллектуал даражаси сезиларли даражада камайдди [6]. Янги синфда юқори рақобат туфайли боланинг ўзи ҳам ривожланиш даражаси пасайиб кетиши мумкин, бу унинг психологик ҳолатига салбий таъсир кўрсатиши, ақлий ва ҳиссий ортиқча юкларга олиб келиши ва умидсизликка олиб келиши мумкин.

Агар иқтидорли ўқувчи ҳали ҳам умумий таълим мактабида қолса, уни таълим муҳитига тўлиқ киритиш учун таълимни индивидуаллаштириш ва дифференциаллаштириш

тамойилига асосланган педагогик ишнинг махсус стратегиялари ва ташкилий шакллари керак.

Олим, педагог, амалиётчилар кучи бирлашганида истеъдодли болаларнинг тўла ривожланиши учун шароит яратиш мумкин. Иқтидорнинг намоён бўлиши учун болани ёки унинг тиришқоқлиги, мақсадга интилувчанлиги, ирода сифатларини рағбатлантириш лозим. Айнан рағбат ва кунт билан меҳнатнинг иқтидор билан уйғунлашуви унинг қобилиятлари рўёбга чиқариш имконини беради[7].

Кўпгина назарийчилар ва амалиётчилар жуда эрта ихтисослашувни танқид қиладилар, чунки бу боланинг умумий ривожланишига зарар этказиши мумкин. Бундан ташқари, глобал иқтидорли болаларнинг ҳаммаси ҳам билимнинг махсус соҳасига этарлича эрта қизиқиш билдирмайди. Улар кенг кўламли қизиқишларга эга.

Иқтидорли болалар билан ишлашнинг сўнгги йиллардаги тажрибаси кўрсатишича, мактаб таълими ва тарбиясига анъанавий қабул улғаётган шахс ижодий салоҳиятини ривожлантириш вазифасидан йироқ. Оддий кузатувлар бутун таълим тизимини бирданига қайта қуришнинг, ўқитувчиларнинг мактабга гоҳо кўплаб қийинчиликлар олиб келадиган «ностандарт» болаларга муносабатини ўзгартиришнинг нақадар мураккаб ва мушкуллигини яққол кўрсатади. Иқтидорли болада ўзини четга олиш, ўз имкониятларини ниқоблаш синдромини шакллантирувчи механизмлар босқичма-босқич намоён бўлади.

Иқтидорли болалар учун таълим жараёнини ташкил этишнинг турли хил дифференциал шаклларидан фойдаланиш фақат ўқитишнинг мазмуни ва усулларини ўзгартирганда самарали бўлади. Иқтидорли болаларни ўқитишнинг этакчи усулларини В.С.Юркевич, В.С.Ротенберг, А.И.Савенков ва бошқалар каби тадқиқотчилар тадқиқ этганлар[8].

Мактаб ўқувчилари билан педагогик иш шакллари асосида иқтидорли болалар билан ўзаро муносабатлар қуйидаги стратегиялари ётади.

иқтидорли болалар учун махсус таълим дастурларини ишлаб чиқиш;

иқтидорли болага сезиларли даражада қўллаб-қувватлаш;

иқтидорли боланинг таълим мазмунини мувофиқлаштириш.

Истеъдод ва истеъдодни ривожлантириш даражаси, сифат жиҳатидан ўзига хослиги ва табиати ҳар доим ирсият (табиий мойиллик) ва боланинг фаолияти (ўйин, когнитив, меҳнат) билан боғлиқ ижтимоий-маданий муҳитнинг мураккаб ўзаро таъсири натижасидир. Шу билан бирга, ўқувчининг ўз фаолияти, шунингдек, индивидуал истеъдодни шакллантириш ва амалга ошириш асосида ётган шахснинг ўзини ўзи ривожлантириш механизмлари алоҳида аҳамиятга эга. Ўқувчидаги иқтидор ва истеъдод - шахснинг ҳаёт йўлининг кейинги босқичларига нисбатан ақлий ривожланиш салоҳияти. Ушбу салоҳиятни рўёбга чиқариш учун иқтидорли ва ижодий фикрлайдиган болаларни шакллантириш учун қулай ва бой ривожланиш муҳитини яратиш керак.

Мамалакатимизда иқтидорли ўқувчиларни тарбиялаш ва ривожлантириш самарадорлигини ошириш мақсадида умумий ўрта таълим сифатини тубдан ошириш, чет тиллар, информатика ҳамда математика, физика, кимё, биология каби бошқа муҳим ва талаб юқори бўлган фанларни чуқурлаштирилган тарзда ўрганиш, болаларни спорт билан оммавий тарзда шуғулланишга, уларни мусиқа ҳамда санъат дунёсига жалб қилиш мақсадида янги болалар спорт мактабларини қуриш, мавжудларини реконструкция қилиш Ҳаракатлар стратегиясининг устивор йўналиши сифатида белгилаб берилди[9].

Янги Ўзбекистон таълим тизимида мактаб ўқувчиларнинг ўзи қизиққан фанларни чуқур ўрганишига шароит яратиш, иқтидорли ўқувчилар билан мақсадли ишлаш учун умумий ўрта таълим мактабининг **7-, 8- ва 9-синфларида ҳам танлов синфини ташкил этиш ва вариатив ўқув тизимида ўтиш жорий этилди**[10].

Таъкидлаш жозки, иқтидорли ўқувчиларни ривожлантириш муаммосини ҳал қилиш учун таълим тизимининг асосий шахси сифатида ўқитувчининг фаолиятини қайта қуриш, унинг шахсий устуворликларини, касбий позицияларини ва ваколатларини ўзгартириш керак.

Хулоса. иқтидорли болалар билан педагогик фаолият кўп қиррали бўлиб, илғор индивидуаллаштирилган таълимни ташкил этиш, меҳнат объектларига эмас, балки алоҳида эҳтиёжли ўқувчи шахсига йўналтирилган ўқув фаолиятини моделлаштириш масалаларини ҳал қилишга қаратилган.

Адабиётлар рўйхати:

1. Одарённые дети – образовательный вызов XXI века: сб. статей / под общ.ред. С.В.Жолована, под науч. ред. Л.М.Ванюшкиной. – Вып. 1. – СПб.: СПбАППО, 2014. – 70 с
2. Ярмагов Р.Б. Иқтидорли ўқувчиларни тарбиялаш ва ривожлантиришнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш 13.00.01 – Педагогика назарияси ва тарихи. Таълимда менежмент педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати Тошкент – 2017.
3. Vollmar, G. Knowledge Gardening. Wissensarbeit in intelligenten Organisationen / G.Vollmar. - Bielefeld. 2007. - S.113.
4. Лобзаров В.М. Развитие элитного образования в России XVIII - XX вв. – М., 2008.
5. Абдуллаева М.М. Умумий ўрта таълим мактабларида иқтидорли болалар ижодий фаолиятини ривожлантиришнинг ҳамкорлик механизмини такомиллаштириш 13.00.01 – Педагогика назарияси. Педагогик таълимотлар тарихи Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Чирчиқ – 2019 йил
6. Рабочая концепция одарённости. /Богоявленская Д.Б. и др. – 2-е изд., расш. и перераб. – М.: Министерство образования Российской Федерации. Федеральная целевая программа «Одарённые дети», 2003. – 95 с
7. Умумий психология. Н.В. Петровский ва бошқалар. Тошкент, «Ўқитувчи» - 1992 йил.
8. Рубцова Л.Н., Жуйкова Е.А. Проблемный педагогический совет по теме: «Одарённость: миф или реальность?» // Управление современной школой. Завуч. – Москва, 2012. - №7. - С.66-84
9. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – Б.38.
10. <https://lex.uz/ru/docs/5085887>